

O'ZBEKISTONDA KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISHDA MIKROMOLIYA TASHKILOTLARINING ROLI VA IJTIMOY-IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'NALISHLARI

Aliyev Hasan Rayimjonovich,

*Z.M. Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi,
Z.M. Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti "Menejment" kafedrası o'qituvchisi*

xasanaliyev25@gmail.com

0009-0007-9695-2135

+998905477447

Annotatsiya. Ushbu maqolada mikromoliya tashkilotlarining tarixiy evolyutsiyasi, institutsional rivojlanish bosqichlari va xalqaro amaliyotda shakllangan asosiy rivojlanish modellari tadqiq etilgan. Tarixiy-qiyosiy, tizimli va institutsional tahlil usullari asosida mikromoliyalashtirishning ijtimoiy yo'naltirilgan, tijoratlashgan hamda raqamli modellari o'rtasidagi farqlar aniqlangan. Mikromoliya tashkilotlarining dastlabki ijtimoiy maqsadlari bilan zamonaviy moliyaviy faoliyati o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilinib, ularning kambag'allikni qisqartirish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirishdagi rolini baholash zarurati asoslangan. Tadqiqot natijasida mikromoliya tashkilotlarining tarixiy rivojlanish bosqichlari tizimlashtirilib, moliyaviy barqarorlik va ijtimoiy natijadorlikni o'zaro uyg'unlashtirishga qaratilgan konseptual yondashuv taklif etilgan. Mazkur yondashuv mikromoliya tashkilotlarining rivojlanish strategiyalarini takomillashtirish va ularning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini baholash uchun nazariy-uslubiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: mikromoliya tashkilotlari, tarixiy evolyutsiya, rivojlanish modellari, institutsional rivojlanish, kambag'allikni qisqartirish, moliyaviy inklyuziya, moliyaviy barqarorlik, ijtimoiy natijadorlik, raqamli mikromoliya.

KIRISH

Jahon moliya tizimining tarixiy rivojlanishida mikromoliyalashtirish aholining kam daromadli qatlamlari, kichik tadbirkorlik subyektlari va an'anaviy bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyati cheklangan guruhlarining moliyaviy ehtiyojlarini qondirish vositasi sifatida shakllangan. Xususan, mikromoliyaning zamonaviy rivojlanishi kambag'allikni qisqartirish, aholining iqtisodiy faolligini oshirish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirish maqsadlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan. Keyinchalik mikromoliya tashkilotlarining institutsionallasuvi va tijoratlashuvi natijasida ularning faoliyatida moliyaviy barqarorlik, operatsion samaradorlik hamda kredit portfelini kengaytirish ustuvor ahamiyat kasb eta boshlagan [1].

Bugungi kunda O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirish, aholi bandligini ta'minlash va tadbirkorlikni rivojlantirish davlat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishlaridan hisoblanadi. Shu bilan birga, mikromoliya tashkilotlari faoliyatining kengayishi ularning mazkur jarayonlarga qo'shayotgan hissasini baholash zaruratini

kuchaytirmoqda. Zero, mikromoliya tashkilotlarining aktivlari, kredit portfeli va rentabellik ko'rsatkichlarining o'sishi ularning moliyaviy rivojlanishini ifodalasa-da, aholining real daromadlari, bandligi va turmush darajasiga ta'sirini to'liq aks ettirmaydi. Bu holat mikromoliya tashkilotlarining moliyaviy natijadorligi bilan ijtimoiy samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni chuqurroq o'rganishni talab etadi [2].

Mazkur tadqiqotning maqsadi mikromoliya tashkilotlarining tarixiy evolyutsiyasi va rivojlanish modellarini tizimlashtirish, ularning ijtimoiy yo'naltirilgan faoliyatdan tijoratlashuv va raqamli transformatsiyaga o'tish xususiyatlarini aniqlash hamda moliyaviy barqarorlik bilan kambag'allikni qisqartirishga yo'naltirilgan ijtimoiy natijadorlikni uyg'unlashtirishning konseptual asoslarini ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Mikromoliya tashkilotlarining tarixiy evolyutsiyasi va rivojlanish modellari xalqaro iqtisodiy adabiyotlarda kambag'allikni qisqartirish, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish, institutsional barqarorlik va moliyaviy xizmatlarning ijtimoiy samaradorligi bilan bog'liq holda tadqiq etilgan. J. Morduch mikromoliyalashtirishning iqtisodiy mohiyatini tahlil qilib, uning an'anaviy bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyati cheklangan aholi qatlamlari uchun muqobil moliyalashtirish mexanizmi sifatidagi ahamiyatini asoslagan [1]. T. Ehrbeck esa mikrokreditlashdan keng qamrovli moliyaviy inklyuziya konsepsiyasiga o'tish jarayonini yoritib, aholining moliyaviy ehtiyojlarini qondirishda kredit bilan bir qatorda boshqa moliyaviy xizmatlarning ham muhimligini ta'kidlagan [2].

M. Robinson mikromoliya tashkilotlarining rivojlanishida moliyaviy mustaqillik va institutsional barqarorlik masalalariga alohida e'tibor qaratib, subsidiyalarga asoslangan kreditlashdan barqaror moliyaviy institutlar faoliyatiga o'tish zaruratini asoslagan [3]. B. Armendáriz va J. Morduch mikromoliyalashtirishning nazariy va amaliy mexanizmlarini o'rganib, guruhli kreditlash, axborot nomutanosibligi, kredit risklari hamda tijoratlashuv jarayonlarining iqtisodiy xususiyatlarini ochib bergan [4]. Mazkur tadqiqotlar mikromoliya tashkilotlarining dastlabki ijtimoiy vazifalari bilan ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash maqsadlari o'rtasida muvozanat zarurligini ko'rsatadi.

R. Cull, A. Demirgüç-Kunt va J. Morduch 49 mamlakatdagi 124 ta mikromoliya institutining faoliyatini o'rganib, moliyaviy rentabellik va aholining eng kambag'al qatlamlarini qamrab olish o'rtasida muayyan ziddiyatlar mavjudligini aniqlagan [5]. Tadqiqot natijalari mikromoliya tashkilotlarining tijoratlashuvi moliyaviy resurslarni kengaytirish imkonini bersa-da, ayrim sharoitlarda ularning dastlabki ijtimoiy maqsadlaridan uzoqlashish xavfini yuzaga keltirishini ko'rsatadi. Ushbu holat ilmiy adabiyotlarda mission drift, ya'ni tashkilotning dastlabki ijtimoiy missiyasidan chetlashishi tushunchasi orqali izohlanadi.

Mikromoliyalashtirishning kambag'allikni qisqartirishga real ta'sirini baholash bo'yicha tadqiqotlar ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. A. Banerjee, D. Karlan va J. Zinman oltita mamlakatda o'tkazilgan randomizatsiyalashgan tadqiqotlar natijalarini umumlashtirib, mikrokreditlashning iqtisodiy ta'siri ayrim yo'nalishlarda ijobiy

bo'lsa-da, uning kambag'allikni keskin qisqartiruvchi universal vosita ekanligi tasdiqlanmaganini ko'rsatgan [6]. A. Banerjee, E. Duflo, R. Glennerster va C. Kinnan tomonidan Hindistonda amalga oshirilgan empirik tadqiqotda mikrokreditlardan foydalanish ayrim tadbirkorlik investitsiyalarini rag'batlantirgani, biroq iste'mol, sog'liqni saqlash va ta'lim ko'rsatkichlariga sezilarli umumiy ta'sir aniqlanmagani qayd etilgan [7].

A. Vanroose va B. D'Espallier mikromoliya tashkilotlarining mijozlar qamrovi hamda moliyaviy natijadorligini an'anaviy moliya sektorining rivojlanish darajasi bilan bog'liq holda tadqiq etgan. Mualliflar mikromoliya institutlarining faoliyati bank xizmatlari bilan qamrab olinmagan bozor segmentlaridagi ehtiyojlar, moliyaviy raqobat va institutsional muhitga bog'liqligini asoslagan [8]. Mazkur yondashuv mikromoliya tashkilotlarining ijtimoiy vazifalarini faqat ichki moliyaviy ko'rsatkichlar orqali emas, balki ular faoliyat yuritayotgan iqtisodiy muhit bilan o'zaro bog'liq holda baholash zarurligini ko'rsatadi.

Yuqoridagi ilmiy tadqiqotlarni qiyosiy umumlashtirish mikromoliya tashkilotlarining rivojlanishida ikkita asosiy yondashuv shakllanganini ko'rsatadi. Birinchi yondashuv moliyaviy mustaqillik, rentabellik va operatsion samaradorlikka ustuvor ahamiyat bersa, ikkinchisi kam daromadli aholini moliyaviy xizmatlar bilan qamrab olish, iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish va ijtimoiy natijadorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan. Biroq ushbu maqsadlar o'zaro zid bo'lishi shart emas; ularning uyg'unligi mikromoliya tashkilotining biznes modeli, boshqaruv sifati va faoliyat yuritish sharoitlariga bog'liq.

O'zbekiston sharoitida mazkur ilmiy yondashuvlarning dolzarbligi mikromoliya sektorining moliyaviy rivojlanishi bilan kambag'allikni qisqartirishga qo'shayotgan hissasini o'zaro bog'liq holda baholash zaruratida namoyon bo'ladi. Xususan, mikromoliya tashkilotlarining aktivlari, kredit portfeli va rentabelligi ularning iqtisodiy faoliyatini tavsiflasa-da, kredit oluvchilarning real daromadlari, bandligi, tadbirkorlik faoliyati barqarorligi va kambag'allik holatidagi o'zgarishlarni bevosita ifodalaymaydi. Shu sababli mavjud nazariy yondashuvlarni mikromoliya tashkilotlarining tarixiy rivojlanish modellari bilan uyg'unlashtirgan holda, ularning moliyaviy barqarorligi va ijtimoiy natijadorligini birgalikda baholashga asoslangan konseptual mexanizmni ishlab chiqish mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy yo'nalishini tashkil etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda mikromoliya tashkilotlarining tarixiy evolyutsiyasi, institutsional rivojlanish modellari hamda kambag'allikni qisqartirishdagi ijtimoiy-iqtisodiy rolini o'rganishda tarixiy-genetik, tizimli, institutsional-qiyosiy, statistik va tarkibiy-funksional tahlil usullariga asoslangan kompleks yondashuv qo'llanildi. Tarixiy-genetik usul mikromoliyalashtirishning dastlabki shakllaridan zamonaviy raqamli moliya institutlarigacha bo'lgan rivojlanish bosqichlarini tizimlashtirishga, institutsional-qiyosiy tahlil esa ijtimoiy yo'naltirilgan, tijoratlashgan va raqamli mikromoliya modellarining tashkiliy-iqtisodiy xususiyatlarini taqqoslashga yo'naltirildi.

Tadqiqotning axborot bazasini mikromoliyalashtirish sohasidagi xalqaro ilmiy

tadqiqotlar, Jahon banki va CGAP tahliliy materiallari, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining ochiq statistik ma'lumotlari hamda kambag'allikni qisqartirishga oid rasmiy axborotlar tashkil etadi. Mikromoliya tashkilotlarining moliyaviy rivojlanishini baholashda aktivlar, kredit portfeli, kapital yetarliligi, rentabellik va kredit risklari, ijtimoiy natijadorligini o'rganishda esa kam daromadli mijozlar qamrovi, daromadlar dinamikasi, bandlik, tadbirkorlik faoliyatining davomiyligi va qarz yuki asosiy ko'rsatkichlar sifatida belgilandi.

Tahlil natijalarini umumlashtirish asosida mikromoliya tashkilotlarining tarixiy rivojlanish bosqichlarini tasniflash, institutsional modellarini qiyosiy baholash hamda moliyaviy barqarorlik va ijtimoiy natijadorlikni o'zaro uyg'unlashtiruvchi konseptual yondashuvni shakllantirish nazarda tutildi. Bunda moliyaviy ko'rsatkichlar o'sishi kambag'allikni qisqartirishga bevosita ta'sirning dalili sifatida talqin qilinmaydi. Bunday ta'sirni aniqlash uchun kredit oluvchilarning iqtisodiy holatini vaqt davomida kuzatish va mos taqqoslash guruhi asosida alohida empirik baholash talab etiladi.

NATIJALAR

Tadqiqot doirasida mikromoliya tashkilotlarining tarixiy shakllanishi va institutsional rivojlanish xususiyatlari tahlil qilinib, ularning evolyutsiyasini beshta asosiy bosqichga ajratish taklif etildi. Mazkur bosqichlar mikromoliyalashtirishning o'zaro yordam va kooperativ moliyalashtirish shakllaridan ijtimoiy yo'naltirilgan mikrokreditlash, tijoratlashgan mikromoliya institutlari, moliyaviy inklyuziya hamda raqamli moliyaviy xizmatlar modellariga tomon rivojlanishini ifodalaydi. Ushbu tasnif tarixiy jarayonlarning qat'iy ketma-ketligini emas, balki turli davrlarda shakllangan va bugungi kunda ham parallel faoliyat yuritayotgan institutsional modellarni aks ettiradi.

1-jadval.

Mikromoliya tashkilotlarining tarixiy evolyutsiyasi va institutsional rivojlanish bosqichlari

Rivojlanish bosqichi	Davr	Asosiy xususiyatlari	Ustuvor maqsad
Kooperativ va o'zaro yordam moliyalashtirishi	XIX asr – XX asr o'rtalari	Kredit uyushmalari, jamg'arma-kredit kooperativlari va o'zaro yordam mexanizmlarining rivojlanishi	Moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish
Zamonaviy mikrokreditlash ning shakllanishi	1970–1980-yillar	Guruhli kreditlash, kichik miqdordagi kreditlar va kam daromadli aholiga yo'naltirilgan dasturlarning rivojlanishi	Kambag'allikni qisqartirish va iqtisodiy faollikni rag'batlantirish
Tijoratlashuv va institutsionallas huv	1990–2000-yillar	Ixtisoslashgan mikromoliya institutlari, moliyaviy mustaqillik va rentabellikka e'tiborning kuchayishi	Moliyaviy barqarorlik va faoliyat ko'lamini kengaytirish

Мoliyaviy inklyuziya modelining kengayishi	2010-yillar	Kredit, jamgʻarma, toʻlov va boshqa moliyaviy xizmatlarni qamrab oluvchi yondashuvlarning rivojlanishi	Aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish
Raqamli mikromoliya va integratsiyalashgan modellar	2020-yillardan	Masofaviy xizmatlar, raqamli identifikatsiya, avtomatlashtirilgan kredit baholash va moliyaviy texnologiyalar	Operatsion samaradorlik, qulaylik va inklyuzivlikni uygʻunlashtirish

1-jadval natijalari mikromoliya tashkilotlari rivojlanishining dastlabki bosqichlarida moliyaviy xizmatlardan chetda qolgan aholi guruhlarini qoʻllab-quvvatlash ustuvor ahamiyat kasb etganini koʻrsatadi. Keyingi bosqichlarda moliyaviy mustaqillik, institutsional barqarorlik va xizmatlar koʻlamini kengaytirish masalalari kuchaygan. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi esa mikromoliya xizmatlarini taqdim etish usullarini oʻzgartirib, ularning tezkorligi va qulayligini oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratgan.

Shu bilan birga, mikromoliya tashkilotlarining rivojlanishini faqat kreditlash hajmi va moliyaviy koʻrsatkichlarning oʻsishi bilan baholash yetarli emas. Tarixiy evolyutsiya davomida shakllangan modellarni qiyoslash ularning moliyaviy barqarorligi bilan dastlabki ijtimoiy maqsadlari oʻrtasidagi muvozanatni alohida tadqiq etish zarurligini koʻrsatadi.

Oʻzbekistonda mikromoliya tashkilotlarining moliyaviy rivojlanish dinamikasi. Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024–2026-yillar 1-sentabr holatidagi maʼlumotlariga koʻra, mikromoliya tashkilotlarining jami aktivlari 6 296,8 mlrd soʻmdan 20 765,0 mlrd soʻmga, sof kreditlari esa 5 766,9 mlrd soʻmdan 18 081,9 mlrd soʻmga yetgan.

2-rasm. Mikromoliya tashkilotlarining aktivlari va sof kreditlari

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlari asosida amalga oshirilgan tahlil mikromoliya tashkilotlari moliyaviy faoliyati ko'lamining sezilarli kengayganini ko'rsatdi. Jumladan, 2024-yil 1-sentabr holatida sektorning jami aktivlari 6 296,8 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilning mos davrida 9 689,0 mlrd so'mga, 2026-yil 1-sentabr holatida esa 20 765,0 mlrd so'mga yetgan. Shu davrda sof kreditlar hajmi 5 766,9 mlrd so'mdan 18 081,9 mlrd so'mga oshgan.

2026-yil 1-sentabr holatidagi ko'rsatkichlarni 2025-yilning mos davri bilan taqqoslash jami aktivlar 114,3 foizga, sof kreditlar esa 106,0 foizga ko'payganini ko'rsatadi. Mazkur natijalar mikromoliya sektorida moliyaviy resurslar va kreditlash faoliyati hajmining yuqori sur'atlarda kengayayotganini ifodalaydi. Biroq sektorning miqdoriy o'sishi uning moliyaviy barqarorligi yoki ijtimoiy samaradorligi mutanosib ravishda yaxshilanganini anglatmaydi. Ushbu jihatlarni aniqlash uchun aktivlar tarkibi, kredit portfeli sifati, moliyalashtirish manbalari va mijozlarning ijtimoiy-iqtisodiy holatiga oid qo'shimcha ko'rsatkichlarni tahlil qilish zarur.

2-rasm. Aktivlar tarkibida sof kreditlarning ulushi

Mazkur ko'rsatkich quyidagi formula orqali hisoblandi:

$$K_{sk} = \frac{SK}{JA} \times 100\%$$

Bu yerda SK — sof kreditlar hajmi, JA — jami aktivlar, K_{sk} — aktivlar tarkibida sof kreditlarning ulushi.

2026-yil uchun:

$$K_{sk} = \frac{18081,9}{20765,0} \times 100\% = 87,1\%$$

Mikromoliya tashkilotlari aktivlari tarkibining tahlili 2024-yil 1-sentabr holatida sof kreditlarning jami aktivlarga nisbati 91,6 foizni tashkil etganini, 2025-yilda ushbu ko'rsatkich 90,6 foizga, 2026-yilda esa 87,1 foizga pasayganini ko'rsatdi. Bu holat

jami aktivlarning o'sish sur'ati sof kreditlar hajmining o'sish sur'atidan yuqori bo'lganini anglatadi. Biroq ushbu nisbatning pasayishini aktivlar diversifikatsiyasi yaxshilangani yoki kreditlash faoliyati samaradorligi kamaygani sifatida biryoqlama talqin qilish mumkin emas. Bunday xulosalar aktivlarning boshqa tarkibiy qismlari va kredit portfeli sifati bo'yicha qo'shimcha tahlilni talab qiladi.

Olingan natijalar O'zbekistonda mikromoliya tashkilotlarining moliyaviy faoliyati jadal kengayayotganini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, moliyaviy ko'rsatkichlar aholining kam daromadli qatlamlari qamrovi, yangi ish o'rinlari yaratilishi yoki kambag'allikning qisqarishiga sababiy ta'sirni aniqlash uchun yetarli emas. Shu sababli mikromoliya sektorining rivojlanishini baholashda moliyaviy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda ijtimoiy natijadorlik indikatorlarini ham qo'llash zarur.

Xalqaro mikromoliya amaliyotining qiyosiy tahlili mikromoliya tashkilotlari rivojlanishining yagona universal modeli mavjud emasligini ko'rsatadi. Ularning institutsional shakllanishi mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti, moliyaviy tizimi, tartibga solish mexanizmlari hamda aholining moliyaviy xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlariga bog'liq. Tadqiqot doirasida Bangladeshning Grameen Bank, Boliviyaning BancoSol va Indoneziyaning Bank Rakyat Indonesia (BRI) tajribalari o'rganildi. Ushbu institutlar mikromoliyalashtirishning ijtimoiy yo'naltirilgan, tijoratlashgan va bank tizimiga integratsiyalashgan modellarini ifodalovchi tarixiy misollar sifatida tanlandi.

2-jadval.

Xalqaro mikromoliya rivojlanish modellarining qiyosiy tavsifi

Baholash mezonlari	Grameen Bank (Bangladesh)	BancoSol (Boliviya)	BRI Unit Desa (Indoneziya)
Asosiy model	Ijtimoiy yo'naltirilgan mikrokreditlash	Tijoratlashgan mikromoliya	Bank tizimiga integratsiyalashgan mikromoliya
Shakllanish bosqichi	1976-yil tajriba loyihasi, 1983-yil bank	1986-yil fond, 1992-yil bank	1984-yildan institutsional islohotlar
Maqsadli mijozlar	Kam daromadli aholi, ayniqsa ayollar	Mikro va kichik tadbirkorlar	Qishloq aholisi, kichik tadbirkorlar va jamg'aruvchilar
Moliyalashtirish yondashuvi	Garovsiz va guruhli kreditlash tamoyillari	Tijorat banki asosidagi kreditlash va boshqa moliyaviy xizmatlar	Mahalliy jamg'armalarni jalb qilish va kreditlash
Asosiy ustunlik	Moliyaviy xizmatlardan chetda qolgan guruhlarni qamrab olish	Ixtisoslashgan mikromoliyani tartibga solinadigan bank tizimiga kiritish	Jamg'arma va kredit xizmatlarini moliyaviy barqarorlik asosida rivojlantirish

Asosiy cheklov yoki xavf	Kreditning mijoz daromadiga ta'siri bir xil bo'lmashligi	Tijorat manfaatlari va ijtimoiy qamrov o'rtasidagi muvozanat	Bank infratuzilmasi va institutsional imkoniyatlarga bog'liqlik
--------------------------	--	--	---

Grameen Bank tajribasi mikromoliyalashtirishning ijtimoiy yo'naltirilgan modelini ifodalaydi. Ushbu modelning asosiy xususiyati an'anaviy garov talablariga javob bera olmaydigan kam daromadli aholiga, ayniqsa ayollarga, moliyaviy xizmatlar ko'rsatishdan iborat. BancoSol tajribasida esa mikromoliyalashtirish faoliyatini tijorat banki shaklida institutsionallashtirish ustuvor ahamiyat kasb etgan. BRI Unit Desa modeli qishloq hududlarida kreditlash va jamg'arma xizmatlarini birlashtirish orqali moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan.

Qiyosiy tahlil ushbu modellarning har biri muayyan institutsional muammoni hal qilishga qaratilganini ko'rsatadi. Grameen Bank moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirishga, BancoSol mikromoliya faoliyatining tijorat va huquqiy asoslarini mustahkamlashga, BRI esa mahalliy moliyaviy resurslarni safarbar etish va operatsion barqarorlikka alohida e'tibor qaratgan. Shunday qilib, xalqaro tajribalar mikromoliya tashkilotlarining samarali rivojlanishi uchun ijtimoiy maqsad, institutsional barqarorlik va moliyaviy xizmatlar qamrovini o'zaro uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

3-rasm. Xalqaro mikromoliya modellarning institutsional xususiyatlari

3-rasmda xalqaro mikromoliya tajribalarining asosiy institutsional xususiyatlari umumlashtirilib, ularning o'zaro to'ldiruvchi jihatlari asosida integratsiyalashgan rivojlanish modeli konseptual tarzda ifodalangan. Mazkur yondashuv Grameen Bankning ijtimoiy qamrovga yo'naltirilgan tamoyillarini, BancoSolning tijoratlashuv va institutsionallashtirish tajribasini hamda BRI Unit Desa tizimining moliyaviy

barqarorlik mexanizmlarini birgalikda ko'rib chiqishni nazarda tutadi.

O'zbekiston sharoitida ushbu tajribalardan foydalanish mikromoliya tashkilotlarining moliyaviy resurslarini diversifikatsiya qilish, kam daromadli mijozlarga xizmat ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytirish va ijtimoiy natijadorlikni baholash mexanizmlarini takomillashtirish uchun nazariy asos bo'lishi mumkin. Biroq xorijiy modellarni to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki milliy tartibga solish tizimi, aholi daromadlari, kredit risklari va moliyaviy infratuzilma xususiyatlariga moslashtirish maqsadga muvofiq.

Mikromoliya tashkilotlarining tarixiy rivojlanish bosqichlari, xalqaro institutsional modellari hamda O'zbekiston mikromoliya sektorining moliyaviy ko'rsatkichlari bo'yicha amalga oshirilgan tahlillar ularning rivojlanish darajasini baholashda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Xususan, aktivlar, kredit portfeli va rentabellik ko'rsatkichlari mikromoliya tashkilotlarining moliyaviy faoliyatini tavsiflasa-da, kredit oluvchilarning iqtisodiy farovonligi, bandligi va tadbirkorlik faoliyatidagi o'zgarishlarni to'liq ifodalamaydi. Shu sababli tadqiqot doirasida moliyaviy barqarorlik, moliyaviy inklyuziya, ijtimoiy natijadorlik va mas'uliyatli kreditlash mezonlarini o'zaro bog'liq holda baholashga asoslangan konseptual model taklif etildi.

3-jadval.

Mikromoliya tashkilotlarining moliyaviy va ijtimoiy natijadorligini baholash ko'rsatkichlari

Baholash yo'nalishi	Asosiy ko'rsatkichlar	Baholashning iqtisodiy mazmuni
Moliyaviy barqarorlik	ROA, ROE, operatsion xarajatlar, kapital yetarliligi	Tashkilotning moliyaviy mustaqilligi va faoliyat barqarorligini aniqlash
Kredit portfeli sifati	Muammoli kreditlar ulushi, PAR30, kredit yo'qotishlari	Kredit risklari va portfel sifatini baholash
Moliyaviy inklyuziya	Kam daromadli mijozlar, ayollar va qishloq aholisi ulushi	Moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini aniqlash
Daromadlar dinamikasi	Mijozlarning real daromadlari o'zgarishi	Kredit oluvchilarning iqtisodiy holatidagi o'zgarishlarni kuzatish
Bandlik	Yaratilgan va saqlab qolingan ish o'rinlari	Kreditlash bilan bog'liq bandlik natijalarini o'rganish
Tadbirkorlik barqarorligi	Faoliyatini davom ettirayotgan bizneslar ulushi	Mikromoliyalashtirilgan tadbirkorlik faoliyatining davomiyligini baholash
Mas'uliyatli kreditlash	Qarz yuki, kechiktirilgan to'lovlar, takroriy qarzidorlik	Ortiqcha qarzidorlik va ijtimoiy xavflarni aniqlash
Kambag'allik dinamikasi	Kambag'allik chegarasidan yuqoriga chiqqan mijozlar ulushi	Mijozlar farovonligidagi o'zgarishlarni baholash

Taklif etilayotgan modelning muhim jihati mikromoliya tashkilotlari faoliyatini faqat moliyaviy natijalar asosida emas, balki xizmatlardan foydalanayotgan mijozlarning iqtisodiy holatidagi o'zgarishlar bilan birgalikda baholashdan iborat.

Bunda moliyaviy barqarorlik tashkilotning uzoq muddatli faoliyat yuritish imkoniyatini, moliyaviy inklyuziya xizmatlarning maqsadli aholi qatlamlariga yetib borishini, ijtimoiy natijadorlik esa mijozlarning iqtisodiy farovonligidagi o'zgarishlarni ifodalaydi.

Shuningdek, mas'uliyatli kreditlash mazkur yo'nalishlarni bog'lovchi muhim shart sifatida qaraladi. Chunki mikrokreditlardan foydalanish imkoniyatining kengayishi mijozlarning daromad yaratish salohiyatini oshirishi mumkin bo'lsa-da, qarz yukining ortishi va kredit mablag'laridan samarasiz foydalanish ularning moliyaviy zaifligini kuchaytirishi ehtimoli ham mavjud. Shu bois mikromoliya tashkilotlarining rivojlanish strategiyalarida kreditlash hajmini

5-расм. Mikromoliya tashkilotlarining integratsiyalashgan rivojlanish modeli

5-rasmda mikromoliya tashkilotlarining moliyaviy barqarorligi va ijtimoiy natijadorligini o'zaro bog'liq holda baholashga qaratilgan konseptual model aks ettirilgan. Modelga ko'ra, institutsional boshqaruv, moliyaviy resurslar va raqamli infratuzilma mikromoliya xizmatlarini ko'rsatish imkoniyatlarini shakllantiradi. Moliyaviy barqarorlik va inklyuzivlik mazkur faoliyatning asosiy yo'nalishlarini tashkil etsa, mas'uliyatli kreditlash kredit risklari va mijozlarning ortiqcha qarzдорlik xavfini cheklashga xizmat qiluvchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Taklif etilgan modelning ilmiy-amaliy ahamiyati mikromoliya tashkilotlari rivojlanishini baholashda moliyaviy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda mijozlarning real daromadlari, bandlik holati, tadbirkorlik faoliyati davomiyligi va kambag'allik dinamikasini kuzatishni nazarda tutishidir. O'zbekiston sharoitida mazkur yondashuv mikromoliya tashkilotlarining ijtimoiy-iqtisodiy rolini baholash indikatorlarini shakllantirish uchun uslubiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Biroq mikrokreditlashning kambag'allikni qisqartirishga sababiy ta'sirini aniqlash uchun

kredit olgan va taqqoslanadigan kredit olmagan guruhlarining ma'lumotlariga asoslangan alohida empirik tadqiqot talab etiladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari mikromoliya tashkilotlarining tarixiy evolyutsiyasi ijtimoiy yo'naltirilgan kreditlashdan tijoratlashgan va raqamli moliyaviy xizmatlar tizimiga tomon rivojlanish bilan tavsiflanishini ko'rsatadi. Biroq ushbu jarayonni ijtimoiy maqsadlarning moliyaviy manfaatlar bilan to'liq almashinuvi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq emas. J. Morduch [1] va M. Robinson [3] tomonidan ilgari surilgan yondashuvlar mikromoliyalashtirishning ijtimoiy vazifalari hamda moliyaviy barqarorligi o'rtasidagi muvozanat muhimligini ko'rsatadi. R. Cull, A. Demirgüç-Kunt va J. Morduch [5] tadqiqotida esa moliyaviy natijadorlik bilan aholining kam ta'minlangan qatlamlarini qamrab olish o'rtasida muayyan ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkinligi aniqlangan. Mazkur ilmiy qarashlar tadqiqotda taklif etilgan integratsiyalashgan rivojlanish modelining nazariy asoslarini mustahkamlaydi.

O'zbekiston mikromoliya sektorining statistik tahlili tashkilotlar aktivlari va kredit portfeli hajmi sezilarli kengayayotganini ko'rsatdi. Biroq moliyaviy faoliyat ko'lamining o'sishi mikromoliya tashkilotlarining kambag'allikni qisqartirishga qo'shayotgan real hissasini bevosita ifodalamaydi. Bu jihatdan A. Banerjee, D. Karlan va J. Zinman [6] hamda A. Banerjee va hammualliflar [7] tomonidan o'tkazilgan empirik tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega. Ularda mikrokreditlashning tadbirkorlik faoliyatiga ta'siri ayrim sharoitlarda ijobiy bo'lishi mumkinligi, biroq kambag'allikni qisqartirish va aholi farovonligini oshirish bo'yicha natijalar bir xil emasligi ko'rsatilgan. Shu sababli O'zbekistonda mikromoliya tashkilotlari samaradorligini baholash tizimiga moliyaviy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda mijozlarning real daromadlari, bandligi, tadbirkorlik faoliyatining davomiyligi va qarz yuki indikatorlarini kiritish maqsadga muvofiq.

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan integratsiyalashgan modelning asosiy ilmiy ahamiyati mikromoliya tashkilotlarining moliyaviy barqarorligi, moliyaviy inklyuziyasi va ijtimoiy natijadorligini yagona konseptual yondashuv asosida o'zaro bog'lashdan iborat. Xalqaro tajribalarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirishda ijtimoiy yo'naltirilgan kreditlash, institutsional barqarorlik, mas'uliyatli kreditlash va raqamli texnologiyalardan foydalanish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash zarur. Shu bilan birga, taklif etilgan modelning amaliy samaradorligini aniqlash uchun mikromoliya tashkilotlari va ularning mijozlari darajasidagi ma'lumotlarga asoslangan keyingi empirik tadqiqotlar talab etiladi.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot natijalari mikromoliya tashkilotlarining tarixiy evolyutsiyasi ijtimoiy yo'naltirilgan moliyalashtirish mexanizmlaridan tijoratlashgan, institutsional jihatdan barqaror va raqamli texnologiyalarga asoslangan rivojlanish modellariga tomon kengayib borganini ko'rsatdi. Xalqaro tajribalarning qiyosiy tahlili mikromoliya tashkilotlari faoliyatida moliyaviy inklyuziya, tijorat samaradorligi va institutsional barqarorlik o'zaro to'ldiruvchi omillar ekanligini asoslash imkonini

berdi. Shu bilan birga, O'zbekiston mikromoliya sektorining 2024–2026-yillardagi statistik ko'rsatkichlari tashkilotlar aktivlari va kredit portfeli hajmi sezilarli darajada oshganini ko'rsatsa-da, mazkur o'sish ularning kambag'allikni qisqartirishdagi real hissasini bevosita tasdiqlamasligi aniqlandi.

Tadqiqotning asosiy ilmiy natijasi sifatida mikromoliya tashkilotlarining moliyaviy barqarorligi, moliyaviy inklyuziyasi, mas'uliyatli kreditlash amaliyoti va ijtimoiy natijadorligini o'zaro bog'liq holda baholashga qaratilgan integratsiyalashgan konseptual model taklif etildi. Mazkur yondashuv mikromoliya tashkilotlari faoliyatini faqat moliyaviy ko'rsatkichlar asosida emas, balki mijozlarning real daromadlari, bandligi, tadbirkorlik faoliyati barqarorligi va kambag'allik dinamikasi orqali ham baholash zarurligini asoslaydi. O'zbekiston sharoitida ushbu modeldan foydalanish mikromoliya tashkilotlarining rivojlanish strategiyalarini takomillashtirish, ijtimoiy natijadorlik indikatorlarini joriy etish hamda moliyaviy xizmatlarning maqsadli aholi qatlamlariga yetib borishini baholash uchun uslubiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Kelgusida taklif etilgan modelni mikromoliya tashkilotlari va ularning mijozlari bo'yicha empirik ma'lumotlar asosida sinovdan o'tkazish, xususan, mikrokreditlashning kambag'allikni qisqartirishga sababiy ta'sirini aniqlash tadqiqotning istiqbolli yo'nalishi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Morduch, J. (1999). The Microfinance Promise. *Journal of Economic Literature*, 37(4), 1569–1614. <https://doi.org/10.1257/jel.37.4.1569>
2. Ehrbeck, T. (2012). More than Semantics: From "Microcredit" to "Financial Inclusion". CGAP. <https://www.cgap.org/blog/more-semantics-microcredit-to-financial-inclusion>
3. Robinson, M. S. (2001). *The Microfinance Revolution: Sustainable Finance for the Poor*. Washington, DC: World Bank. <https://hdl.handle.net/10986/28956>
4. Armendáriz, B., & Morduch, J. (2010). *The Economics of Microfinance* (2nd ed.). Cambridge, MA: MIT Press.
5. Cull, R., Demirgüç-Kunt, A., & Morduch, J. (2007). Financial Performance and Outreach: A Global Analysis of Leading Microbanks. *The Economic Journal*, 117(517), F107–F133. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2007.02017.x>
6. Banerjee, A., Karlan, D., & Zinman, J. (2015). Six Randomized Evaluations of Microcredit: Introduction and Further Steps. *American Economic Journal: Applied Economics*, 7(1), 1–21. <https://doi.org/10.1257/app.20140287>
7. Banerjee, A., Duflo, E., Glennerster, R., & Kinnan, C. (2015). The Miracle of Microfinance? Evidence from a Randomized Evaluation. *American Economic Journal: Applied Economics*, 7(1), 22–53. <https://doi.org/10.1257/app.20130533>
8. Vanroose, A., & D'Espallier, B. (2013). Do Microfinance Institutions Accomplish Their Mission? Evidence from the Relationship between Traditional Financial Sector Development and Microfinance Institutions' Outreach and Performance. *Applied Economics*, 45(15), 1965–1982. <https://doi.org/10.1080/00036846.2011.641932>